

Страховий ринок України в умовах системної кризи

Останнім часом стає зрозумілим, що вітчизняний страховий ринок так і не подолав наслідків фінансово-економічної кризи, яка розпочалася в 2008 році. Тому період, який прийнято називати «посткризовим», для українських страхових компаній скоріше можна визначити як «перехід кризи з гострої до латентної форми». Аналіз економічної літератури засвідчує, що в Україні належним рівнем не осмислено того, що негативні явища в розвитку страхового ринку мають не циклічний, а системний характер. Саме з цим можна пов'язати неефективність заходів щодо оздоровлення страхового ринку, які здійснюються страховиками, державним регулятором, об'єднаннями страховиків, іншими учасниками ринку.

В цілому страховий ринок України виявився невідповідним до фінансової кризи 2008-2009 років ні в фінансовому, ні в організаційному плані. І зараз актуальною та важливою є тема формування антикризових заходів, здатних подолати системну кризу страхового ринку України. І реалізація цих заходів залежить як від менеджменту страховиків, так і від державних органів, які безпосередньо впливають на процеси, що відбуваються на страховому ринку України.

Страхові компанії є відкритими управлінськими системами, які в значній мірі залежать від змін в зовнішньому економічному середовищі. Тому при формуванні стратегії розвитку компанії, а інколи і при визначенні тактичних питань, необхідно враховувати не тільки внутрішні ризики, але і ризики зовнішнього економічного середовища. До речі, це відмічено і в концепції Solvency 2. Так, в Директиві ЄС 2009/138/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року «Про початок і ведення діяльності в сфері страхування і перестраховування» визначається необхідність врахування зовнішнього (системного) ризику при розбудові моделей оцінки платоспроможності.

Ефективним інструментом прогнозування діяльності страхових компаній, ви-

значення векторів розвитку є так званий PEST-аналіз та експертний аналіз (аналіз експертних оцінок). PEST-аналіз показує, в якому економічному середовищі працювала компанія в останні роки, і який вплив мало це середовище на отримані компанією показники.

Складові PEST-аналізу є такими:

P – політико-правове середовище;

E – економічне середовище;

S – соціокультурне середовище;

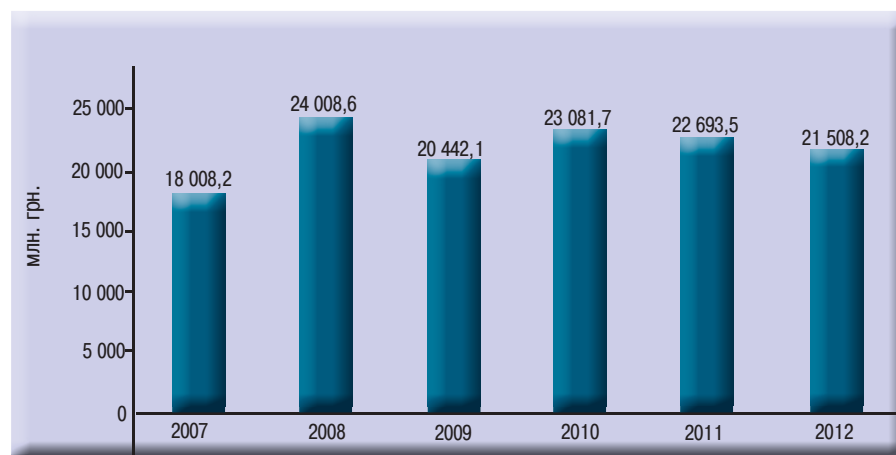
T – технологічне середовище.

Ключовими показниками, які характеризують розвиток страхового ринку, безумовно, виступають валові і чисті страхові премії. На рисунку 1 відображено динаміку валових страхових премій в 2007-2012 роках.

Як бачимо, найменше валових страхових премій було отримано страховиками в 2007-му, тобто докризовому році, хоча цей рік був рекордним за кількістю операцій зі злиття та приєднання страховиків і оцінювався експертами як рік найкращої за історію України інвестиційної привабливості страхової галузі.

Представлені на рисунку дані показують, що для страхового ринку України притаманні інерційні процеси. Так, найбільший обсяг валових страхових премій мав місце в 2008 році, саме тоді, коли розпочалася фінансово-економічна криза. Окрім фактору інерційності на збільшення надходження валових страхових премій в 2008 році вплинуло впровадження рішення щодо перевірки органами ДАІ полісів страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів.

Також дані, наведені на рисунку, вказують на те, що український страховий ринок не подолав наслідків фінансово-економічної кризи 2008-2009 років ні в 2010-му, ні в 2011 роках. Більш того, в 2012 році ситуація ще більше погіршилася. Валові результати діяльності страховиків в 2012 році були гіршими за 2011 рік, що відображає повну залежність ситуації на страховому ринку від рівня ділової активності. Зокрема, в значній мірі зменшення надходження страхових премій в 2012 році, порівняно з 2011 роком, можна пояснити

Джерело: Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://dfp.gov.ua>

Рис. 1. Динаміка валових страхових премій України в 2007-2012 роках

зменшенням реалізації нових автомобілів в кредит.

Впродовж 2010-2011 років, які в економіці України прийнято називати «посткризовими», страховий ринок не вийшов на позиції докризового рівня за обсягом надходження валових страхових премій. Дещо інша ситуація склалася з чистими страховими преміями. В посткризовому періоді відбувався постійний приріст чистих страхових премій. Так, в 2010 році, порівняно з 2009 роком, відбулося збільшення надходження чистих страхових премій на 5,3%. В 2011 році зростання чистих премій складало 34,8%. Таку тенденцію можна пояснити збільшенням капіталізації вітчизняних страхових компаній, особливо компаній з TOP-50 в посткризовому періоді. Збільшення капіталізації дійсно дає можливість приймати на власне утримання більші ризики, оскільки за українським законодавством страхова компанія може утримувати ризик одного страхувальника, якщо страхова сума за ним не перевищує 10% власного капіталу і сформованих страхових резервів. Але фактор додаткової капіталізації не був визначальним щодо збільшення чистих страхових премій. Головним чинником зростання обсягу чистих страхових премій стало зменшення ризиків, які передавалися на перестраховання з метою оптимізації грошового потоку і утримання фінансового результату на економічно доцільному для продовження роботи компанії рівні. Але політика зменшення перестраховання може викликати загрози для перспективної фінансової стійкості, особливо в сфері авіаційних, сільськогосподарських, промислових та інших ризиків, які мають катастрофічний характер.

В посткризовому періоді не були подолані структурні диспропорції на страховому ринку України, про що свідчить рисунок 2.

Як і раніше, з великим відривом від інших видів страхування лідирує автостра-

хування. Це робить страховий ринок залежним від продажу нових автомобілів в кредит і може викликати ситуацію, за якої в кризових умовах гроші для виплат знову не вистачатиме. Таким чином, можливість повторення кризових подій 2008-2009 років, коли саме через автостраховання компанії мали великі збитки, залишається високою.

В посткризовому періоді відбулося збільшення надходження страхових премій за страхуванням життя, але зважаючи на низький базовий поріг, фундаментальних змін не відбулося. В певній мірі пожевлення в сегменті страхування життя можна очікувати у випадку реалізації задекларованої програми державного гарантування повернення коштів за договорами страхування життя, як це має місце в банківському секторі. Розвиток страхування життя забезпечить одночасно підвищення соціальних стандартів і виступатиме додатковим ресурсом для тривалих інвестицій в українську економіку.

Зважаючи на те, що страхова послуга є послугою пасивного попиту, погіршення ситуації в економіці відображається на страховому ринку, а зважаючи на інерційність останнього, покращення можна очікувати в році, наступному за роком виходу з кризи. Погіршення показників розвитку економіки в 2013 році, порівняно з 2012 роком, і негативні прогнози на 2014 рік можуть призвести до суттєвих ускладнень на страховому ринку України. Про наявність системної кризи на страховому ринку України вказує і низький рівень страхування в ВВП країни, який мав місце не тільки під час глобальної кризи 2008-2010 років, а і в докризовому та посткризовому періодах. Динаміка цього показника представлена на рисунку 3. Динаміка ВВП в Україні після 2010 року була позитивною, хоча темпи зростання завжди були менші за прогнозні показники. Водночас надходження страхових премій, починаючи з 2010 року зменшувалося, що

і спричинило зменшення показника частки страхування (за збором валових страхових премій) у ВВП України.

Частка страхових премій у світовому ВВП в середньому складає 8%, в розвинених країнах світу цей показник є ще вищим. В Україні, як бачимо, навіть у найбільш сприятливому 2004 році показник частки страхування у ВВП складав 5,6% (в більшій мірі це було забезпечено операціями «псевдостраховання»). З початку фінансово-економічної кризи спостерігається тенденція зменшення показника до дуже низького рівня.

За вивченням статистичних даних прогнозів, які надаються експертами рейтингів в Україні, окремим галузям економіки та підприємствам можна представити результати PEST-аналізу (таблиця).

За останнім прогнозом Світового банку зростання ВВП України в 2013 році може становити 0%, а чи не єдиною галуззю, що забезпечить кращі, ніж заплановані результати, стане сільське господарство. В 2011 році було прийнято прогресивний Закон України «Про страхування сільськогосподарських ризиків з державною підтримкою», який передбачає компенсацію тарифів зі страхування сільськогосподарських ризиків до 50% від їх суми. Реалізація цього закону в повній мірі забезпечить поштовх розвитку даного виду страхування, оскільки потреба в ньому відчувається достатньо гостро. І це може мати для страхового ринку такі наслідки, як впровадження в 2008 році обов'язкового страхування власників наземних транспортних засобів.

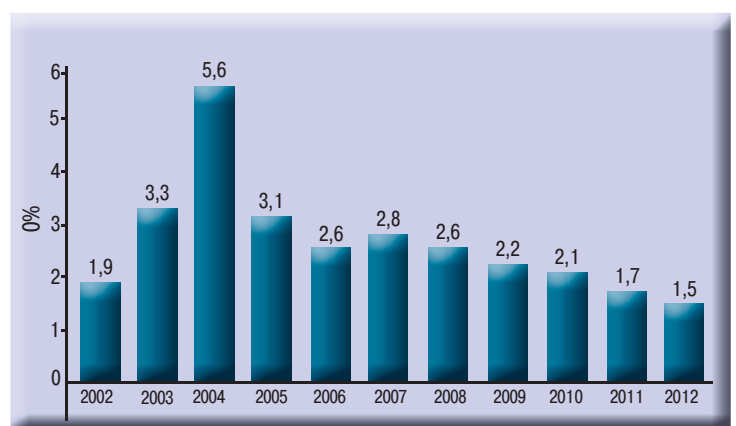
Значний поштовх розвитку страхової галузі може дати впровадження обов'язкового медичного страхування та інших видів обов'язкового страхування.

Таким чином, можна спостерігати одночасну дію багатьох негативних факторів, які підсилюють один одного. З'ясовано,

Джерело: Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://dfp.gov.ua>

Рис. 2. Структура надходження страхових премій на страховому ринку України в 2012 році

Джерело: Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Режим доступу: <http://dfp.gov.ua>;

Сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>; власні розрахунки автора

Рис. 3. Динаміка показника частки страхування (за збором валових страхових премій) у ВВП України в 2002-2012 рр.

що страхова галузь завжди перебувала в стані латентної кризи, а не тільки під час глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2010 років. В період кризи страхова галузь постраждала більше за інші галузі, що було обумовлено різким скороченням надходження страхових премій і зростанням збитковості за раніше укладеними договорами. Держава ніяким чином не допомагала і не допомагає страховому сектору в подоланні кризових явищ. Зараз страховий сектор знаходиться під впливом нових фінансових загроз.

Дуже важливими є прийняття нової редакції Закону України «Про страхування», яка суттєво змінює і наближує до європейських стандартів методику оцінки платоспроможності страхових компаній. У випадку збереження діючої методики оцінки платоспроможності може повторитися ситуація, коли велика кількість страховиків за фінансовими звітами мали підвищений рівень платоспроможності, а за фактом виявилися практично банкрутами вже через кілька місяців з початку кризи.

Дослідження ситуації, яка складалася на страховому ринку впродовж усього терміну його функціонування, дозволяє зробити висновок про те, що криза є системною. Під системною кризою страхової галузі пропонується розуміти низькі темпи її розвитку, які формуються під впливом не циклічних економічних проявів, а фундаментальних обставин. Ідентифікованими ознаками системної кризи страхової галузі є:

- низький показник частки страхування у ВВП країни;
- стабільно низький попит на страхові послуги як з боку громадян, так і з боку підприємницького сектору;
- незначна присутність страховиків на фінансовому ринку (обсяги капіталу страхових компаній не перевищують 5% обсягу капіталу банківського сектору) і пов'язаний із цим низький інвестиційний потенціал галузі.

Основними причинами, що обумовили наявну ситуацію на страховому ринку України, є:

- низька довіра до страхового ринку, яка сформувалася ще з часів розпаду СРСР і руйнації системи республіканського Держстраху;
- відсутність системного державного підходу до розвитку страхової галузі;
- дискредитаційні умови функціонування страхового сектору, порівняно з банківським.

Вказані причини обумовлюють низьку інвестиційну привабливість страхової галузі на сучасному етапі. Це закриває шлях до нових інвестицій, зменшує можливості страховиків нарощувати капіталізацію, робить неможливість фінансування програм з популяризації страхування серед населення і підприємницького сектору.

Заходи виходу з кризи мають носити системний характер. На законодавчому рівні має бути прийнята стратегія розвитку

Таблиця. Результати PEST-аналізу розвитку економічної ситуації в Україні та її впливу на страхову галузь

Параметр	Характеристика
Р – політико-правове середовище	Переважає більшість експертів вказують на проблемне політично-економічне середовище в Україні, але є ряд оптимістичних сигналів (висока ймовірність підписання договору про асоціацію з ЄС, формування на новому рівні відносин з Китаєм, поступове владнання ситуації з РФ). Щодо страхування, то питання, які мали негативний вплив на розвиток галузі, були такими: – відтерменування впровадження в діяльність страхових компаній норм Податкового Кодексу України щодо оподаткування прибутку; – неприйняття нової редакції Закону України «Про страхування»; – неприйняття Закону України «Про обов'язкове медичне страхування».
Е – економічне середовище	В 2012-2013 роках сформувалася складна економічна ситуація. Суттєво зменшився експорт в базових галузях. Не була вирішена проблема дорогого газу. Валютні резерви країни за період скоротилися більш ніж на 20%. Зберігається ситуація товарного і платіжного дефіциту. Усі ці чинники негативно впливають на розвиток страхового ринку, оскільки страхова послуга не є послугою першочергового попиту і в кризові часи суб'єкти часто відмовляються від неї. Але позитивними економічними факторами були зростання обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, початок структурних реформ. Розвиток малого і середнього бізнесу в перспективі може сприяти формуванню середнього класу, який завжди виступав основним споживачем страхових послуг серед фізичних осіб. Дуже важливим моментом, який може підтримати фінансовий сектор і державні фінанси, є суттєве скорочення виплат за державним боргом в наступних періодах.
С – соціокультурне середовище	В даному середовищі продовжувало залишатися багато проблем, оскільки, незважаючи на стабільне економічне зростання, доходів державного бюджету не вистачало для фінансування широкомасштабних соціально-культурних програм. Страхові компанії зі свого боку не знайшли способів щодо кардинальної зміни поглядів громадян, формування у них культури страхування. Не була здалана недовіра до страхування як інструменту захисту майнових інтересів громадян.
Т – технологічне середовище	Більшість експертів характеризують економіку України останніх часів як експортоорієнтовану з явним сировинним укліном. Велика залежність від імпорту і експорту робить країну надзвичайно вразливою до валютних ризиків (це знайшло практичне відображення у перші місяці фінансово-економічної кризи). Наукомісткі галузі і галузі з прогресивними технологіями розвиваються але повільно. Певною мірою ці процеси стосуються і страхування. В портфелях страховиків переважають прості стандартизовані види страхових послуг.

Джерело: складено автором

страхового ринку України. В цій стратегії необхідно визначити місце усіх учасників ринку щодо поетапного вирішення проблем його розвитку. На першому етапі особливу роль має відігравати державне регулювання галузі через механізми обов'язкового страхування та контролю за платоспроможністю страховиків. Щодо останнього, то дієвим заходом може бути формування державних гарантій шляхом створення під егідою державного регулятора централізованих компенсаційних фондів для здійснення страхових виплат за зобов'язаннями компаній, що збанкрутіли. На страхові компанії та об'єднання страховиків має покладатися робота з інформатизації населення і підприємницького сектору, популяризації страхування, підвищення рівня страхової культури суспільства.

Вирішення проблем, які склалися в страховій галузі, повинне носити систем-

ний характер і розв'язуватися за напрямками:

- прийняття змін до базового Закону України «Про страхування», приведення його до сучасних умов і реалій ведення страхового бізнесу;
- термінова зміна методики оцінки платоспроможності страхових компаній з поступовим приведенням її до європейських стандартів;
- створення централізованого фонду захисту страхувальників за договорами страхування життя;
- підтримка в кризовому періоді існуючих обов'язкових видів страхування;
- впровадження обов'язкового медичного страхування з участю страхових компаній.

Анатолій СУПРУН,

к.е.н., докторант кафедри страхування КНЕУ імені Вадима Гетьмана